

Талайбек уулу Т., Амтокурова Г.

**КАЙРА ИШТЕТҮҮ ӨНӨР ЖАЙЫНДАГЫ
ӨНДҮРҮШТҮН ЭФФЕКТИВДҮҮЛҮГҮН ЖОГОРУЛАТУУДА
КРЕДИТТИН РОЛУ**

Талайбек уулу Т., Амтокурова Г.

**РОЛЬ КРЕДИТА В ПОВЫШЕНИИ ЭФФЕКТИВНОСТИ
ПЕРЕРАБАТЫВАЮЩЕЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ**

Talaibek uulu T., G. Attokurova

**THE ROLE OF CREDIT IN IMPROVING THE EFFICIENCY
OF THE PROCESSING INDUSTRY**

УДК: 338.242

Бул макалада бүгүнкү күндөгү Кыргызстандын экономикасындагы кайра иштетүү өнөр жайындагы пайда болуп жаткан көйгөйлөр жана андагы өндүрүштүн эффективдүүлүгүн жогорулатуу маселелери каралды. Алардын эффективдүүлүгүн жогорулатууга көмөк көрсөтүүчү факторлордун бири катары кредит жана анын ролу изилденди.

Каатчылык көбүнчө азык-түлүк товарларынын негизги түрлөрүн өндүрүүнү камсыз кылуучу тармактарга, өзгөчө, айыл-чарба продукцияларын кайра иштетүү тармагына көп таасирин тийгизди. Мындай абалдын түзүлүшүнө негизги себеп болуп эт жана сүт өндүрүүдөн баштап, сүт жана эт азыктарын сатууга чейинки бардык комплекстердин иштеринин эффективдүүлүгүнүн төмөндүгү эсептелет.

Негизги сөздөр: рыноктук экономика, кайра иштетүү өнөр жайы, эффективдүүлүк, кредит, кооператив, айыл чарба продукциялары.

В этой статье рассмотрены проблемы, возникающие в перерабатывающей промышленности экономики Кыргызстана на сегодняшний день и вопросы повышения эффективности производства. Исследован кредит и его роль в качестве одного из факторов, оказывающих содействия в повышении эффективности производства.

Ключевые слова: рыночная экономика, перерабатывающая промышленность, эффективность, кредит, кооператив, продукция сельского хозяйства.

This article describes the problems that arise in the processing industry of the Kyrgyz economy today and the issues of improving the efficiency of production. The credit and its role as one of the factors rendering assistance in increase of efficiency of production is investigated.

Key words: market economy, processing industry, efficiency, credit, cooperative, agricultural products.

Рыноктук чарбалашууга өтүү коомдук өндүрүштүн өнүгүү мүнөзүн түп тамырынан өзгөрттү. Биздин өлкөдөгү чарбалашуунун командалык-административдик системасынан рыноктук экономикага өтүү шартында атаандаштыктын жана рыноктун талаптарынын негизинде өндүрүштү жандандыруу, өндүрүштүк мамилелерди өзгөртүү үчүн узак убакытты талап кылууда. Өндүрүлүүчү продукциянын көлөмү кескин кыскарып, жумуштуулук көйгөйү курчуду жана колдо бар өндүрүштүк кубаттуулуктар колдонулбай калды. Андыктан өндүрүштүн кулашы структуралык эмес, жалпы мүнөзгө ээ болуп калды. Каатчылык көбүнчө азык-түлүк товарларынын негизги түрлөрүн өндүрүүнү камсыз кылуучу тармактарга, өзгөчө, айыл чарба продукцияларын кайра иштетүү тармагына таасирин тийгизди. Мындай абалдын пайда болуусунун негизги себеби болуп сүт, эт өндүрүүдөн баштап, сүт жана эт азыктарын сатууга чейинки бардык комплекстердин иштериндеги эффективдүүлүктүн төмөн болушу эсептелет.

Ошол себептүү өндүрүштүң кулашы структуралык эмес, жалпы мүнөзгө ээ. Каатчылык көбүнчө азык-түлүк товарларынын негизги түрлөрүн өндүрүүнү камсыз кылуучу тармактарга, өзгөчө, айыл-чарба продукцияларын кайра иштетүү тармагына көп таасирин тийгизди. Мындай абалдын түзүлүшүнө негизги себеп болуп эт жана сүт өндүрүүдөн баштап, сүт жана эт азыктарын сатууга чейинки бардык комплекстердин иштеринин эффективдүүлүгүнүн төмөндүгү эсептелет. Эгерде кайра иштетүүчү ишканалар негизги капиталды жаңылоо жана заманбап типке келтирүү үчүн финансы каражаттарынын жетишсиздигин сезсе, анда алар үчүн актуалдуу болуп ишканаланын ички резервдерин аныктоо жана өндүрүштүн эффективдүүлүгүн жакшыртуу үчүн аларды колдонуу эсептелет. Ошондуктан кайра иштетүү өнөр-жайларындагы өндүрүштүн эффективдүүлүгүн жогорулатуунун жолдорун аныктоо жана негизги багыттарын тактоо өзгөчө мааниге ээ.

Адамдын бардык максаттуу ишмердүүлүгү эффективдүүлүк көйгөйү менен байланышкан. Бул түшүнүктүн негизинде ресурстардын чектелүүлүгү, убакытты үнөмдөө, жеткиликтүү ресурстардан болушунча көбүрөөк продукция алуу түшүнүктөрү жатат. Эффективдүүлүк көйгөйү – бул дайыма тандоонун көйгөйү. Тандоо эмне өндүрүү, продукциянын кайсы түрлөрүн өндүрүү, кандай жол менен, аларды кантип бөлүштүрүү, учурдагы жана келечектеги колдонуу үчүн кандай көлөмдөгү ресурстарды колдонуу керек деген суроолорго тиешелүү.

Эффективдүүлүктүн деңгээли эмгектин шартын жакшыртуу, инфляцияны азайтуу, калктын жашоо деңгээлин жогорулатуу, тез экономикалык өсүү сыяктуу бир катар социалдык жана экономикалык маселелерди чечүүдө таасирин тийгизет.

Эффективдүүлүктүн деңгээли эмгектин шартын жакшыртуу, инфляцияны азайтуу, калктын жашоо деңгээлин жогорулатуу, тез экономикалык өсүү сыяктуу бир катар социалдык жана экономикалык маселелерди чечүүдө таасирин тийгизет.

Кийинчерээк эффективдүүлүк түшүнүгү экономикалык ишмердүүлүктө колдонула баштаган. Өндүрүш процессинин эффективдүүлүгү өндүрүлгөн продукциянын жыйынтыгынын кеткен чыгымдарга болгон катышы катарында каралган.

Экономикалык эффективдүүлүк – негизги социалдык-экономикалык категория жана ага динамикалуу, тарыхый касиеттер мүнөздүү.

Экономикалык ишмердүүлүктүн эффективдүүлүгү бардык коомдун өндүрүштүк күчтөрүнүн өнүгүүсүнүн ар түрдүү деңгээлине таандык. Коомдук өнүгүүнүн бардык этаптарында дайыма кандай чыгымдар жана каражаттар менен акыркы өндүрүштүк жыйынтыкка кантип жетүүгө болот деген суроо кызыктырып келген. Аны менен катар эффективдүүлүктү сандык баалоонун модели өзүнө экономикалык жыйынтык менен чыгымдын ортосундагы катышты камтыйт. Акыркы жыйынтыкты максималдаштыруу же кеткен чыгымдарды минималдаштыруу – бул жеке жарандын, жамааттын жана коомдун биринчи максаты. Бул максат, ага жетүүнүн ыкмалары, экономикалык эффективдүүлүктү жогорулатуунун резервдери жана жолдору (аларды классификациялоо жана сандык баалоо) экономикалык илимдин жана экономикалык дисциплинанын (функционалдык жана тармактык) мазмуну болуп эсептелинет.

Рыноктук экономика шартында чарбалык субъектилердин өнүгүүсүнө көмөк көрсөтүүчү операциялар өзгөчө ролго ээ, ошондуктан алардын мааниси тынымсыз өсүүдө жана улуттук, эл аралык деңгээлдеги экономиканын заманбап тенденцияларына негизделүүдө. Бул операциялардын системасында негизги орундардын бирин кредит жана кредит берүү системасы ээлейт.

Объективдүү экономикалык категория катарында кредиттин өзгөчө функционалдык ролу толук пайда болууда, анткени кредит айлануу каражаттарындагы теңдешсиздикти жоюуга көмөк көрсөтөт. Айлануу каражаттарындагы жесишсиздик практикалык түрдө айыл чарбанын бардык тармактарында, өсүмдүк өстүрүү тармагында байкалууда. Мал чарбачылыгында сүт продукциялары күн сайын түшүп турат, ал эми малды өстүрүү жана аны эт азыгына тапшыруу узак мөөнөттү талап кылат. Жалпысынан мал чарбасындагы продукциялардын чыгышы жылына бир-эки мезгилдин аралыгында жүргүзүлөт.

Айыл чарба тармагындагы ишканалар айлануу каражаттарынын айлануусундагы кескин термелүүнү турукташтыруу үчүн көп профилдүү өндүрүшкө өтүүгө аракет жасашууда, бул өз учурунда бардык жыл ичинде кирешенин түшүүсүнө, материалдык каражаттарды жана жумушчу күчүн тең салмактуу колдонууга жетишүүгө, сезондуу өндүрүштү жоюуга көмөк көрсөтөт.

Заманбап экономикалык адабияттарда окумуштуулар кредиттин сапаттуу жаңы деңгээлдеги ролун ачышууда. Алар кредит айлануу каражаттарынын айлануусунун үзгүлтүксүздүгүн гана камсыз кылуудагы өзгөчө багытка ээ болбостон, капиталдын башка

формаларын камсыз кылууда дагы мүнөздүү экендигин белгилешүүдө. Бул өзгөчө айыл чарба чөйрөсүндө пайда болууда. Мамлекеттин экономикалык ишмердүүлүгүнүн бул чөйрөсүндөгү өндүрүштү кеңейтүүнү камсыз кылуу үчүн түз жана кыйыр колдоо көрсөтүүчү комплекстик иш-чаралар колдонулат. Бул иш-чаралардын системасында кредит жалгыз гана булак болуп эсептелинбейт, бирок мындай колдоонун негизги булактарынын бири болуп эсептелинет. Ошондой эле, аны алуу колдоо көрсөтүүнүн конкреттүү иш-чараларынан көз каранды.

Кредиттин ролу жөнүндөгү илимий көз караштарды талдоону жана жалпылоону эсепке алуу менен аны кредиттин зарылдыгы жана функциясы менен гана байланыштыруу жетишсиз деп эсептейбиз. Ар түрдүү көз караштардын позициясы менен, татаалдашкан кырдаалдан чыгуунун жана айыл чарба өндүрүүчүлөрүн кредиттик каражаттар менен камсыз кылууну жакшыртуунун инструменттеринин бири болуп кредиттик кооперативдерди түзүү жана аларды андан ары колдоо эсептелинет. Аны менен биргеликте мамлекет айыл чарба продукцияларын жүзөгө ашырууга көмөк көрсөтүүчү айыл чарба багытындагы кредиттик кооперативдерди квалификациялуу кадрлар менен камсыз кылуу жолу менен банк секторунун ролун күчөтүүгө таасир этүүсү керек.

Айыл чарбасындагы кредиттик мамилелерди уюштуруунун дүйнөлүк тажрыйбаларын окуп үйрөнүп, кредиттик системанын ар бир деңгээлине жана кредиттин конкреттүү субъектисине кредит берүүнүн өзүнүн формасы дал келет деп божомолдойбуз. Мисалы, кооперативдик жана майда кредит калкты жана фермерлерди тейлөө үчүн багытталган. Бул формадагы салыштырмалуу арзан кредиттер бардыгына жеткиликтүү болгон товар өндүрүүчүлөргө максималдуу жакындаштырылган, анткени кооперативдик банктардын ссудалык капиталдары ошол калктын жана фермерлердин төгүмдөрүнөн калыптанат. Мындай түрдөгү банктардын алгачкы башталгыч капиталы көбүнчө мамлекеттин жардамы менен түзүлгөн.

Таблица 1

Өнүккөн өлкөлөрдүн агробизнесиндеги кооперативдердин салыштырмалуу салмагы (пайыз менен)

Өлкөлөр	Ишмердүүлүктүн багыты				
	Маркетинг, МТС	Сатуу			
		Сүт	Эт	жер жемиш	буудай
АКШ	86	-	20	40	11-45
Канада	59	20-54	7-25	54	15-40
Швеция	99	79-81	60	75	75
Нидерландия	82	35	70-96	-	40-50
Германия	55-60	30	60	-	50-60

Булак: Бүткүл Дүйнөлүк Кредиттик Союздардын Кеңешинин (WOCCU) расмий сайтындагы маалыматтар боюнча автор тарабынан иштелип чыкты.

Айыл чарбасындагы кредитти уюштуруунун чет өлкөлүк тажрыйбаларын изилдөөнүн жана жалпылоонун жыйынтыгында, бизде мындай тажрыйбалар дээрлик колдонулбагандыгы такталды. Биринчиден, бул узак мөөнөттүү кредит менен алектенген банктардын толук системасы. Экинчиден, бул айыл чарбасына кредит берүүнүн ар түрдүү ыкмасы, бул ыкма мамлекеттин демилгеси боюнча акырындык менен практикага киргизилген. Үчүнчүдөн, кооперативдик жана кичи кредитти өнүктүрүүнүн системасы, бул дагы өкмөттүн жардамы менен түзүлгөн. Чет өлкөлөрдүн айыл чарбасынын жашоо ишмердүүлүгүн камсыз кылуудагы кооперациялардын экономикалык маанисин ачып көрсөтүү үчүн, дадил келтиребиз, америкалык фермерлерди камсыз кылуу боюнча бардык операциялардын 30 пайыз үлүшү кооперативдерге туура келет. Швецияда, Данияда, Норвегияда, Финландияда, Нидерландияда, Японияда кооперациялар агрардык секторду дээрлик жүз пайыз камтыйт.

Демек, айыл чарбасына кредит берүүнүн чет өлкөлүк тажрыйбасы дагы бир жолу көрсөткөндөй, бул мамлекеттерде экономиканын айыл чарба секторундагы бардык багыттарды мамлекет тарабынан колдоо жана жөнгө салуу процесстеринин актуалдуулугуна абдан көңүл бөлүнөт, бул өз кезегинде азык-түлүк товарларынын өзүн-өзү камсыз кылуу деңгээлине жана азык-түлүк рыногунун абалына жагымдуу таасирин тийгизет.

Адабияттар:

1. Абдымаликов К.А. Экономика Кыргызстана. - Б., 2012.
2. Статистический ежегодник Кыргызской Республики. – Б., 2016.
3. Койчуманов Т.Д. Проблемы стабилизации экономики Кыргызской Республики. - Б., 2000.
4. Буздалов И.Н. Экономическая эффективность сельскохозяйственного производства в переходных условиях. // Вопросы экономики. 1995.

Рецензент: д.э.н., профессор Эргешбаев У.Ж.